

ԺԱՄԱՆԱԿ

ԳԱՆԴԷՍ ԳԱՅՐԵՆԱՆՈՒԷՐ

18 ՆՈՅԵՄԲԵՐ

Ե. ՏԱՐԻ 1867

ԹԻԻ 128

Կէ հրապարակուի էրիւ շաբաթ անգամ իւր շաբաթ օրերը :
Բաժանորդագրութեան գինը տարեկան 5 արծաթի Սիմիոնի փողով :
Եւրոպայի Բաժանորդի փողի արդիւ արտադրութեան արժեքն ընդ-
ունի իւր ժամանակը օրինակը :

Պարսկերէնէն լեզուի մասին ծախսը արտադրութեան ժամանակը :
Ստորագրութեանը արտադրութեան ժամանակը արտադրութեան ժամանակը :

Պարսկերէնի գերեզմանագրութեան ընդհանուր Տ. Կոմիտաս
հանձնարարութեան ընդհանուր համար նախագիծը
նախ է :

(Շարունակութիւն 127 Թիւի և վերջ.)

Թէ և պատմութիւնները կը ցուցնեն թէ
Յովհաննէս պատրիարքը և իրենները պիտի
են որ գլխաւորն է. բայց այս բանս բոլորովն
անհաւատարմ է : Պառնիկ անուանով ամբաս-
տանութեանը և պատմութեանը բազմա-
թիւ օրինակներ կան, բայց պատմութեան
մէջ ասոր նման ուրիշ գեղեցիկ մ'ալ չի չուիր.
այսինքն թէ պատրիարքը կամ ամբաստանող
կողմը ամբաստանելոյն մասը խնդրած ըլլան.
այս բանս միայն Տ. Կոմիտասին համար պատ-
մութեան Պատկերանոց հնարքը կը համարուի ա-
ռաւել բան թէ իրական ճշմարտութիւն :
Այս ըսելով Օմիւրեանցին աղէկ մարդ մը ցու-
ցնելու գիտաւորութիւն մը չունիմք. քա-
ղցի : անոր և Սամաթիոյ ամբաստանող քա-
հանայից վատթար և անողոր բնաւորութիւ-
նը կ'անարգեմք. և Տ. Կոմիտասը ոչ թէ չը-
ռոմեականութեան համար զոր մինչև վերջին
ձեռնը մերժած է երանելին, այլ Օմիւրեանցի
պատրիարքին և աղէկ քահանայից անուանը
յուսիտեանկան նախատինք մ'ըլլալու, և այն
դարձնել մէջ արժանիքը ու տաղանդը ինչ ա-
տիճան հարստանոց մէջ ըլլալուն յիշատակը
պահելու համար, կ'ուզենք պատուել ու մե-
ծարել :

Այսու ամենայնիւ չենք կրնար բաւական
փառս դանել համարելու համար թէ պատ-

րիարքը և քահանայք արիւն Դորա ի վերայ թէ ա-
ղաղակած ըլլան. ով էր պատրիարքը որ այս-
չափ յանդգնութիւն պիտի ունենար : . . .
այսպիսի ժամանակի մէջ, կրնան տասնի ու-
րիշ օրինակ մ'ալ ցուցնել : Սակայն պատրի-
արքին և իր համախոհից գիտաւորութիւնը
Տ. Կոմիտասը անորեւ կամ բանտարկել էր.
և խնդիրը յետոյ այդ արդիւնքն ունեցաւ :
Եթէ Տ. Կոմիտասին մահաւորէն ետքը ա-
նոր մարմնոյն դադար և քահանայ չորսելը
առաւելուի մեղ, ամիս բաւական պատճառ
չենք կրնար բռնել անոր մահաւոր համար ա-
ղաղակած ըլլալու թէ, արեւն դորա ի վերայ
մեր և վարձքն քեզ : Սակայն զի պատրիարքը
ինչպէս դադար և քահանայ կրնար տալ, երբ
ինք կ'ամբաստանէր թէ Տ. Կոմիտասը Պառնիկ
է կամ Պառնիկացեալ. եթէ այդ պատիւնը ը-
նէր, իր զորոգարութեան պիտի նշաւակէր :
Կամ թէ կրնանք գիտնալ որ, երբ բռնի դադար
ընէ առնուեցաւ, նաեւ բռնի քահանայներ
ալ տարուէին, արդեօք պատրիարքը պիտի
ընդդիմանար. և եթէ ուզէր՝ բռնի դադար
առնողներն ալ չէր կրնար մատնել, և զանոնք
ալ պատմել տալ : Այսպէս պատմութեանց
մէջ կ'ըսուի թէ խնդրեր է որ մարմինը ծովը
ձգուի և չէ ընդունուեր. կը զարմանանք որ
գլխաւոր տալու չափ զօրութիւն ունեցող
անձ մը ինչպէս չէ կրնար այդ չնչին խնդիրը ը-
սելի ընել տալ. որ առաջինին քով բան մը
չէր :

Ինչ որ է, մեզի դժուարահաւատարմ կը
թուի թէ պատրիարքը Տ. Կոմիտասին մահ-
ուան դատարկիքն ուղած ըլլայ. բայց սա ըս-

տոյգ է որ անոր զըստառութեամբը վերջացէս մահուան բաժակը խմեց Տ. Կոմիտաս : Ուստի պատրիարքը Տ. Կոմիտասին մահը ուղած ըլլայ կամ չըլլայ, Տ. Կոմիտաս Հռոմէադաւան եղած չէ բնաւ, ոչ առաջ և ոչ ետքը. ինչ պէս Իլամը կը ցուցնէ : Եւ եթէ Հայ կամ քրիստոնէայ եղողի մը Հռոմէադաւան ըլլալը անհրաժեշտ պարտք մ'է, անանկ որ Հռոմայ աթոռը չճանչցողը չպիտի փրկուի. ուրեմն ինչ դժուարութիւն կար Տ. Կոմիտասին, որ մահն իր աչքն տեսած էր, խոտտովանելու թէ ինք Հռոմէական է և ոչ հերձուածող կամ հերետիկոս, ինչպէս է Սուսաւորչական մը : Եւ ըստ որում մինչեւ վերջին շունչը մերժեց Հռոմէադաւանութիւնը, ուրեմն ըստ վճռոյն թէ արտօքայ եկեղեցւոյն Հռոմայ չլը փրկուածիւն, կորսուած ըլլալու է հիմա Տ. Կոմիտասի հոգին. կամ թերեւս ի քաւարանի, որ տարուէ տարի Պատմականաց աղօթից օժանդակութեանը կարօտեր է :

Տ. Կոմիտասին աղերսանայ նամակը, որ բանտին մէջէն գրած է առ քահանայ Սամաթիոյ իր յանցանաց ներումն խնդրելու համար, բնակատեղի չլի ունէր հաւատարմութեւն Հռոմէականութիւնը անոր մաքէն բնաւ երբեք անցած չէ, որուն համար գոյնն ակնարկութիւն մ'անգամ չէ ըրած :

« Ուստեմ կ'ըսէ, առաջի Մտուծոյ և վը կայս կայուցանեմ զսուրբ եկեղեցիս մեր, զնոյն ոչ ի կիր արկանել, այսինքն յաւիտեան զապիւրէց»-Ի՞նչ ոչ ընկալայ և ի տեղին իմ բնաւ ոչ կանգնեցայ. և ամենևին ոչ արարից ընծաւ նոյն : » : Եւ ասոնք են Տ. Կոմիտասին յանցանքները, որոնց համար մեղայ կը գոչէր երանելին : Դողովուրդը սիրեր է Տ. Կոմիտասը, ուստի ուզեր է որ զնա աւագերէց ընէ, միւս քահանայները՝ մանաւանդ կարգաւ և հասակաւ բարձրագոյնները նախանձեր են :

Տ. Կոմիտասը ծանուցում ընելէ ալ կը հրաժարի, որպէս զի ժողովրդեան սիրտը չահելու միջոց մը չմնայ իր ձեռքը. որով միւս պաշտպաններուն նախանձը չգրգռէ. կը հրաժարի նաև այն ժողովուրդներէն, որոնք իրն ըլլալով՝ իր ձեռքէն յափշտակեր են (հարկաւ բռնութեամբ և ոչ իսկ կամաւ ժողովրդեան. հիմա ժողովրդեան կամքէն կախում ունի իր տաներէցին ընտրութիւնը) : Եւ որպէս զի չըլլայ թէ մտածէն որ իր անձին դէմ անիրաւունի մը կամ փնտմը ըրած կը համարի, կանխաւ կը մերժէ, և իր անթիւ անօրէնութեանցը համար այս փորձութիւններն իր գիտոյն հասած ըլլալը կ'ընդունի, և որտաղին պաղա-

տանօք իր ազատութիւնը կը խնդրէ. (Տես Երմանակ 121 թիւը) : Եւ ամենէն կ'երևի որ Տ. Կոմիտաս բնաւ երբեք Հռոմէականութեան միտում անգամ չէ ցուցնցած, այլ իր բոլոր յանցանքը իր արժանաւորութիւնն և ժողովրդեան սիրելի ըլլալն եղած է :

Չամչեան Հ. Սիրայէլ ալ երբեք ակնարկութիւն մը չունի որ Տ. Կոմիտաս հռոմէական եղած ըլլայ. Հայոց պատմութեան Գ. հատորին 751 երեսին մէջ կը պատմէ թէ. այս ֆռանկ է կամ ֆռանկացեալ բսելով այնչափ մարդ առգանքի և պատժոյ ենթակայ եղեր են. և Օմիւռնացին այնչափ սաստկացուցեր է հալածանքը՝ որ կաթոլիկութեան հակում ունեցող մասը՝ որ մինչև ան ատեն Հայոց եկեղեցին կը յաճախէր, Կաթոլիկացի եկեղեցին երթալ սկսեր է. այս բաժանման վրայ Հայոց խեղահաս մասը սկսեր է յաւելլ, և խոտիւ դատապարտել Պատրիարքին ընթացքը. « Կային, կ'ըսէ, և բազումք որք թէպէտ և յեկեղեցիս Հայոց էին՝ աշխարհականք և քահանայք. բայց ի կողմն կաթոլիկ ժողովրդեան դուրով յանդիմանէին զատահան, և ջանային զառիթ այս բաժանման և արեւելեան բռնաւորի միջոյ. և էր ի մէջ սոցա գիտաւորագոյնն Տ. Կոմիտաս քահանայ Բեռնարդեանց. և զի բազում իրօք հաճոյ լինէր Կոմիտաս քահանայ և սիրելի յայս ժողովրդեան. նախանձեցան ընդ նա տանք յերիցանց, որոց անուանք էին Տ. Յակոբ, Տ. Սահակ, Տ. Մարկոս և Տ. Կապի : » Բայց Չամչեանի Տ. Կոմիտասը չէ թէ կաթոլիկ է եղեր, այլ կաթոլիկ ժողովրդեան հալածանացը դիմագիր. որպէս զի վերնալով բաժանման և տառապանքեան առթիւ, բաժանեալները վերադառնալով Հայոց եկեղեցին գալ սկսին :

Դարձեալ Հ. Չամչեան երես 754ին մէջ կ'ըսէ. « Ընտրեաց զնա (զՏ. Կոմիտասն) եպարքոսն առ դատաւորն Վաթնիոյ, և նորա քննեալ ոչ եգիտ զնա արժանի մահու : Տեսեալ չարախօսացն թէ ոչ կարեն մահապարտ առնել զնա, եղին ի վերայ նորա և ի վերայ երկուց ծանօթից նորին գրեթեական յանցանս, և սուտ վկայիւք հաստատեցին զայն, յորմէ ստիպեալ դատաւորին՝ գրեաց զգաւալներ մահուն : » Եւ թէ Հ. Սիրայէլ Վաթնիոյ դատարանին տեսած Իլամը տեսած ըլլար, ոչ պիտի գրէր թէ քրեական յանցանք գրին Տ. Կոմիտասին վրայ, և ոչ ալ թէ դատաւորը մահուան վճիռ տուաւ, վասն զի եւ թէ Իլամը մեր տեսածն ու կարգացածն է (տես Երմանակ 121 թիւը), որ Վիքերեանն

ալ հրատարակած է, ոչ այդպիսի բրեւական յանձնարարք կը պատմէ և ոչ մահուան վճիռ կուտայ:

Մյուս կէտ ճիշդութեամբ ըստ քննարկ. Տ. Արմատան պատմութիւն շինելով, և իրենց աւարտական կը ըլլան իրենց Տ. Արմատան հաստատական ուղիղ հաւատքն ընդունած ըլլալուն համար նահատակուած է. խմբովին այն խեղճերը Պատմի ցուրտ և անձրևոտ օրը կը ժողովեն լեռան գլուխն ի Պալազը. և Տ. Արմատան յիշատակը պատուելու ի նշան, կը նորոգեն և կարծես ինչ-որ բանով իրենց ժողովրդեան մէջ ընդդէմ համադրելու շարք:

Սակայն ճշմարտութիւնը չճանաչող, և վերջապէս յերեւան գալով, Քաղցի կղերին այս աղագաւ հնարքն ալ կը փշուռի ու կը կործանի: Մյուս տեսակ հնարքները ժամանակի մը համար արգիւնեաւոր կրնան ըլլալ. մինչև որ ճշմարտութիւնը յայտնուի, կամ ճշմարտութիւնը տեսնելու աչք ունենայ ժողովուրդը, այսինքն լուսաւորուի: Բոլոր օրում է թէ իրօք Տ. Արմատանը Հռոմէական եղած ըլլար, և Հռոմէականութեան համար նահատակուած. դարձեալ պատշաճ չլիար դատուէր աւսոր նահատակութեան օրը հանդէսներ ընելու, գէթ այն տխուր յիշատակները չնորելու համար: Սակայն Քաղցիները նպատակ ունենալով վնաս չենէլ մեր ու իրենց մէջ, Տ. Արմատան արտաքին կարգի պատուով կը պատուեն. թերեւ օր մ'ալ արտաքինաց թուականը ծանօթ ու պահօք յիշատակեն. սակայն մեզի այս տեսակ միջոցներ գործածողներուն վերայ խնդալ կ'լինայ, և ցուիլ ժողովրդեան վերայ, որ իր միամտութեամբը և ագիտութեամբը անանկներուն ձեռքը գործիք եղած է: Ասեցինք որ այս ճիշդութեամբ մեծ ջանք ունեցեր են երբեմն Ս. Պապին միջոցաւ սրբայրաց դասը բարձրացնել զՏ. Արմատան. բայց ի՞նչ մը այդ ջանքերը ի գերեւ հաներ է: Վասն զի անոր մէջ Տ. Արմատան բացարձակապէս ուրացեր է Ֆրանկութիւնը: Հարկաւ յայս բանս Ս. Պապին բանին չէր դար. ըստ օրում այս օրերս անոր քով բրիտանական հաւատքի համար մեռնողը այնչափ արժէք չունի, որչափ իր ամբողջ համար մեռնողները. ինչպէս որ Պապութիւնը պաշտպանող շատ մը ճիշդութեամբ նոր ինքնայ սուրբ շինեց. նայնպէս և հաւատաւորութեան միջոցաւ հաղարարորդ անմեղներու արիւնք գետօրէն հասեցնող եղեանաւորներն ալ:

Արդեթէ աւաքինի ու անմեղ անձի մը յիշատակը պատուելու պարտաւոր ենք, Տէր Արմատան ալ իրեւ անմեղ և աւաքինի անձ

մը, չար նախանձու կրկ և աղիտութեան մատնուած, մինչև վերջին շունչը արիւնք իր լիկեղեցին ընդարձակ, և վերջապէս բրիտանականութեան համար իր արիւնք թափած ըլլալուն համար, արժանի է որ իր յիշատակը միշտ պահուի, և փառաւորուի Աղդիս մէջ:

Եւ այսպէս ժամանակը հատուցած կրնայ ըլլալ այն երախտիքը, զոր Տէր Արմատան հայրը ունեցեր է իր մայրենի լիկեղեցոյն, ժողովրդեան և սուրբ հաւատոյն վրայ, լիկեղեցին չուրանալով, ժողովրդեան մէջ գործուած անօրէնութեանց դէմ բողոքելով, և հաւատոյն համար արիւնք թափելով:

ԱՆՁՆԱՆՈՒԵՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Շատ աղագայնոց ծանօթ է «Անճանաչուէր» անունաւ ընկերութեան մը գոյութիւնը, բայց կարծեմ չիկեր կան որ երբեմն այսպիսի բարենպաստական հասարակութեան մը աստարելու խորհուրդը կը յղանան: Աւագ, որ դեռ Պօլսեցիք հետին մտածելու թէ առանց գաւառային աղագայնոց իրենք ոչինչ են: Չեն մտաբերեր որ եթէ գաւառայինք իրենց այս ներկայ կաշկանդեալ վիճակին մէջ մնան, հետզհետէ հաւատաւորութեան անդուծ ճիւղներու դո՛ւ կ'ըլլան, չգիտնալով թէ ուրացող Հայ մը չի փրկուիր: Արդարեւ է որ թողունք մեր հարապատ եղբարքը իրենց այդ ցաւալի վիճակին մէջ: Վայել է որ լըքունները զանոնք ևւ անոնց օգնութեան ձեռք չկարկառենք: Ամօթ չէ որ թաղունք զանոնք անտի յոյսերու անապով, Բողոքական կամ Հռոմէական եկեղեցեաց գիրկը դիմեն աղգին մարմինը կործանելու համար: Վերջապէս հարկ է որ թողունք Անճանաչուէր բաղմարդիւն ընկերութիւնը, անպաշտպան. այնպիսի ընկերութիւն մը, որ սուղ շրջանի մը մէջ ցրցուց իւր նպատակին կարեւորութիւնը, հասաւ իւր կէտ դրած նպատակը, փրկեց ինչ մը հայեր, գաւառներու մէջ բաղմաթիւ ճիւղեր հաստատեց, աղիտութիւնը արտաքինք ևւ լուսոյ հրաւէր կարգաց: Աս հասարակ քարոզեց «Հայ ապրիլ և Հայ մոսիլ», ևւ ահա հիմայ անօգնական կը տաղնալի. բայց յաւատեալու համար գիւցադնական ճիւղեր կը թափէ ևւ իւր սրբազան ուխտը կատարելու կը ճգնի. և ընկերութեան ձայնիւ Պօլսեցոյ օգնութիւնը կը խնդրէ ևւ «օգնութիւն», «օգնութիւն» կ'աղաղակէ: Անճանաչուէր ընկերութեան վրայ անցեալները յիշատակող Տատեան փեմափայլ իշխանագուն Միլերտի պէջն ուշադրութեան արժանի հետեւեալ խորհրդածութիւնները ըրած էր, իւր «Հայկական արդի ընկերութիւն» (լա սօսիթիէ Արմենիէն քօնթօնթօրէն) անուն պատուական գրքոյկին մէջ:

«Բոլոր այս ընկերութիւններէն ամենէն հայրենասիրականը ևւ արժանաւորագոյնը Անճանաչուէր ընկերութիւնն է, որ իւր ծաղունքը քանի մը մասնաւոր

բայ արարածոր է, որոնք յանձն առած են կրթութիւնը տարածել մանաւանդ ժողովրդեան մէջ: Այս ընկերութեան ամենէն վեհանձն հիմնադիրներէն մին խիտ մեծարոյ անձ մ'է եւ իւր ակնագործութեան վիճակէն անցուսալի էր որ իւր հայրենակցաց առաւելը ըլլայ: Անակնկալ յաջողութիւն մ'ունեցաւ եւ այսօր չղիացուի որն է աւելի զարմանալին: միթէ՞ ամեն աստիճանի քաղաքացւոյ անձնանուիրութիւնը որ իրենց քաղը կամ ժամանակը կը զոհեն ուսուցանելու, կամ թէ ժողովրդեան առած դասերէն օգուտ քաղելու եռանդը: Գործաւորներ, բռնակիրներ շարաթական տաժանելի աշխատութիւններէ յետոյ կիւրակէ օրերը դ'անոնք լսելու կը վազեն: Ընթերցանութիւն, գիր, թուարանութիւն, աշխարհագրութիւն եւ զաղրիւրէն լեզուն կը սովորին: Այս աշակերտներէն շատերը նախնական ուսմանց չըջնալ անցնելով, երկրորդական կրթութեան ընդարձակ եւ բարձր գուռը մտնելով, նշանաւոր հանդիսացած են: Հայոց այս մարդասիրական ընկերութեան ազդեցութիւնը, մայրաքաղաքէն մինչեւ դաւառները սկսաւ տարածուիլ: Աշխատասէր գործաւորներ այս զպրոցին մէջ կրթուելով բարոյականի ծանօթութիւններ եւ սկզբունքներ քաղելով հետզհետէ գեղերնին կը դառնան: »

Ասեմ տողեր, որոնք յայանի ապացոյցներ են ազնուափայլ հեղինակին հայրենասիրութեանը, ինչպէս բազմիցս իւր օժանդակութիւնն ալ է զլացած: Հայեր, կը յուսամ որ գէթ ասկից վերջը անտարբեր չէք հանդիսանալ ձեր նպաստը ընձեռել այնպիսի ընկերութեան մը որ իւր սեռին մէջ եղաւ կան է:

ԶԱՐԱՆՅՐ

Հերոսն Ղաշանց Բղինյի Ի Հանապարհանէ

(Հարոսնայութիւն 127 թիւին:)

Իններորդ ստուծիւն Ղաշանց Թղթայն: « Դիմարայ էղէ (Կոստանտինոս) քրիստոնէական հասարկ. ճղէկան պատերազմ յարոյցի, զի զօրն իմ կոպրեյի, որք հասարակեալք էին ի Բրիտանոս: Ի ռսեղէն խաչի երեւնալէն կամ 312 թուականէն ետքը Կոստանտինոս միշտ քրիստոնէից պաշտպան եղաւ, երբէք զանոնք չհալածեց, ոչ ալ իր քրիստոնէայ զօրքը կտորեց, որուն իմ ճառալծ 20—25 պատմագիրներն միաձայն կը վսկայեն: Ստոյգ է, որ Հռոմայի կայսերաց մէջ չկայ մեծին Կոստանտինոսի նման անձ մը, ու

րոյ առաքինութիւնները եւ մոլութիւնները, հին եւ նոր մատենագիրներէն այնչափ եւ այնպէս գովուին ու պարտաւորին, ինչպէս ասորը. սակայն անպարտաւել իմ մայ, որ լուսեղէն խաչի երեւնալէն յետոյ Կոստանտինոս կամ ներքին համոզմամբ կամ արտաքին նկատմամբ միշտ քրիստոնէական պաշտպան իեցաւ: Ուստի Ղաշանց Թուղթը իններորդ անգամ սուտ կ'իտսի:

Տասներորդ ստուծիւն Ղաշանց Թղթայն: « Ի հասարակեալք իմ մայ (զԿոստանտինոս) սորբն Սեղեւորոս. եւ հասարակեալք զիւր ի հասարակ ճշմարիտս: Ղաշանց Թուղթը միայն չէ, որ այս սխալ հարծիքս ունի Կոստանտինոսի Սեղեւորոս պապի ձեռամբ դարձի գալուն եւ մը կըրտուելուն վրայով: Հիններէն ոմանք ալ, ուրոյմէ անցեր է նաեւ մերայնոց: Այս բարեպաշտական խարէութեան գտիչը ընդհանրապէս սոսք Իսկրիի Բեղիւսէիցը կ'համարուին, որ ոչ միայն կանդէին թէ Սեղեւորոս զԿոստանտինոս իբորտութենէ բժշկեց մըկրտութեամբ, այլ նաեւ անորմէ պաշտպան Հռոմ քաղաքի եւ Իսպիլի երկրորդ իշխանութիւնը, զոր Իսաբենտ Վալայ անհերքելի փաստերով այնպէս ջրեց, մինչեւ պապի աշխարհական իշխանութեան անկեղծ կուսակիցներն անգամ համոզուեցան ու խտացին իրենց անհիմն կարծիքը: Այժմ բոլոր Հռոմէական Համալսարանները, ճեմարանները, Սեմինարները, Կոստանտինոսները, եկեղեցական պատմիչները, Պիոս Թ. սրբազան Պապէն եւ Պարիսի Սորբոնէն սկըսեալ, Ղաղղիացի, Գերմանացի, Բնգղիացի, Իսպանիացի, Փորթուգալի, Իտալացի, Լիւքսեմբուրգացի, Ինչոյցի, Հոլանդացի, Բելգիացի եւ այլ Հռոմէականները միշտ ինքեանին իբրեւ ինչնայալ եւ անբխարէի ճշմարտութիւն, թէ թե՛ն Կոստանտինոս Սեղեւորոս Պապէն ոչ լուսաւորութիւն է, ոչ միւրեք, հապա Նիկիոմիդիոյ Լուսերիոս եւ պիտիպոսէն իր մահուան ատենը, ի 27 Սոյիսի 337 թուականին. որուն իրկայէ նաեւ Աբբա Ֆիլէօրի Բրիտանէութեան Պատմութեան անուանի հեղինակը. Հատոր 1, էր. 470. Ինչոքիւնտիոս Ուուս վարդապետը՝ իր շինած եկեղեցւոյ Պատմութեան, Հատ. 1, էր. 144 145, եւ այլ հարիւրաւոր ականաւոր մատենագիրք: Այս պարագաս, որոյ վերայ տնոր տարի յառաջ մեծահաւատ Լմիրայի մը հետ առարկութիւն ունեցանք, մեզ կարեւոր երեւցաւ ակն յանդիման ապացուցանել, որպէս զի մեր հակառակորդները աղէկ համոզուին թէ մեր առած անգեղութիւնները, այսպիսի խնդրոց վրայով, Իեքէի կամ Վալիի աղբիւսներէն ժողուած չեն, այլ այն աղբիւրներէն,

Երկստասաներորդ ստուծիւն Վաշնց
Թղթոյն : ։ Լ- արարաչ զսա պարխար Հայոց մե-
ծայ . զէ ինչն եւ աժնայն ուխտածառանգք որոս ինչն
գլ-ին եղելն յի-բեանց էպիսկոպոսացն առնելով յե-
նարդունիան ։ Եւ թէ այսպիօի դաշինք մը , ըստ
Արքագոն Կաթողիկոսին անձկութիւն երբմամբ բրո-
ած ըլլար Ս . Ի . սասորչի եւ Ս . Սեղէնարդի մէջ,
Ս . Ի . ռուսաւորիչը , ուխտազանց չըլլալու հա-
մար , կը պարտաւորէր իր յաջորդները ինքը
կամ մեր եպիսկոպոսները ձեռնադրել . այլ մեր
պատմագիրները , այսինքն , Խորենացին , Յով-
հաննէս Կաթողիկոս , Ըսողիկ , Կիրակոս , Վար-
դան , Սովսէս Կաղանկատուացին , Ստեփան-
նոս Օրբէլեան , Միովբանիւ , ամենը միաբան
կվկայեն , որ Ի . ռուսաւորչի որդիքը , Թոռները
եւ այլ յաջորդները՝ Ըրիստակէս , Վրդանէս ,
Յուսիկ , Փառներոնէհ , Շահակ , Սեծն Ներ-
սէս , ամենքն ալ ըստ առաջնոյ կարգին Կեսա-
րիա առին հայրապետութեան ձեռնադրութիւնը :
Տէս Յովհաննէս Կաթողիկոս , երես 31 : Ըյս
ալ այնպիօի դաշինքի մը ղօրութեամբ , որ Ի .
սասորչի եւ Վեռնիի մէջ , Տրբարայ Հոմ գնական յի-
րաւ , բրոած էր : ։ Լ- հասարակել խոյնի վայր-

Բեռնի Երկր-ը, Խոլմանյա, ղե պարգևաբաշխութիւն նորոգեալ խաւանայապետութեանը յերոյր նահանգի տ-
ի Բեռնի կայսրէ անկարծ յեկեղեց-ոյն Աւստրո-ն. Ագա-
թանգեղոս, Եր. 613-614:

Երեքտասաներորդ սառնութիւն Վաշանց
Թղթայն:

«Պարգևեցիւ և սիրելի եղբորն ինչ Տրտապոյ ղե-
բեցեալն Եմ ղիւնիւղեհէմ, խաղաք Թեթի Վա-նի, ղեկեղ-
ծնեղեան Քրիստոսի ի սրբոյ Կո-սէն: Պարգևեցի նո-
րապալի Պարթևիս Թերոյ յիշապալ յա-ի Կեանայն ապագայ
յապգս ի յերոսաղէմ խաղաքի իջեան Հայոց աղօթախա-
նայ ղիկայարանն սրբոյն Յակոբայ: . . . »: Քը-
րիստոսի, հինգերորդ դարէն յառաջ այսինքն՝
բանի որ Հայոց, Յունաց և Լատինաց եկե-
ղեցիները իրարմէ բաժնուած չէին, տնօրի-
նական տեղերը հասարակաց էին: Երուսա-
ղէմի մէջ մէկ պատրիարք միայն կար, ամեն
հաւատացեալք իրենց ուխտը ու աղօթքը ա-
մեն եկեղեցիի մէջ անխորի կկատարէին: Ե-
թէ Կոստանտինոս Ի-թղթեհէմ քաղաքը կամ
Ս. Յակոբայ վանքը Հայոց տուած ըլլար, այս
եղելու թիւնը մեր կամ այլազգի պատմաբիւրե-
րէն գտնէ Թիւ կրիշէր: Երդ ոչ միայն ասանկ
բան մը մեր նախնեացմէ յիշող չկայ, այլ նաև
ոչ 1835 թուին Վենետիկ տպուած Հնախո-
սութիւն Հայաստանին և ոչ Սփուէս Կաղան-
կայաւաղին: Հնախոսութեան Հայաստանի
Ի. հատոր, երես 199-201, Տրդատայ ու Լու-
սաւորչի ատենը Երուսաղէմ Հայոցմէ շինու-
ած 70 վանօրէից ցանկին մէջ, զոր շինողը, Ե-
րթանգեղեայ պատմութեանէն հաներ եմ
կրտէ, ոչ Ի-թղթեհէմի Հայոց ըլլալը կ'յիշէ
ոչ ալ հոն գտնէ մատուռ մը ունենալին: Ս
Յակոբայ մերը չլլայն ալ կոկնարկէ. Թեև
այս ցանկս շինողն ալ եօթներորդ դարէն ետ-
քը կեցած կերևի Սահմէտականները յաճախ
իշխուռն համար: Ե յապէս է նաև Կաղանկայ-
աւաղին, որ հատոր Ե. եր. 220-224, Ե-
րուսաղէմ եղած Հայոց և Եղվանից եկեղե-
ցիքը, Ենաստասայ առ Վահրամ Սամիկոնեան
գրած նամակէն քաղելով կ'ըսէ, Ի-թղթեհէմ
և Սուրբ Յակոբ մերը ըլլալը ամենևին չի-
շէր, որ անշուշտ զանց առնելու չէր, եթէ
սուտ Վաշանց Թղթի ըսածը իրաւ ըլլար:
Ս'նշածը գալ անգամ:

ՀԱՅՐ ԱԼԵԻՍԱՆԴՐ ԳԱՎԱՑԻՑՆ ԵՒ ԱՆՈՐ

ԲԱՐՈՋՆԵՐԸ

(Թարգմանութիւն Թօքթօլիւքօվից)

Շարունակութիւն պիւ Լի- 127

«Սիւսիտ եղէք սուրբն և հանգստացրէք

ձեր խղճի խաղժը: Բնաւ ոչ որ չէ կամենում
պապին ձեռք տալ. Պապ. Քաւ լիցի. Ոչ որ
չէ կամենում մերձենալ նորա սրբազնականաւ-
րութեան մի հաւ մաղին անգամ. Թող պա-
պը մնա Հռօմում, եթէ կամենումէ, — բայց
Թող լինի նա միայն հռօմէական եպիսկոպոս,
և ոչ որ մի խօսք չի ասի այդ բանի ընդդէմ:
Իսկ Թագաւոր լինել, Թագաւոր. (Մբոս
խոսման, ոչ, ոչ) Մաւել չենք կամենում
մենք Թագաւոր համարել նորան. Թող քա-
հանան քահանա մնա և լինի Պիոս IX, և Թող
Թագաւորը Թագաւոր դառնա և լինի Վիկ-
տոր-Իմանուէլ. . . .

«Սիւսիտ կասկածամիտ մարդիկներին խ-
պառ հանգստացնելու համար (ծիծաղ), ես,
սուրբ գրքերի վերա հիմնաւոր, քրիստոնեա-
կան ոգով կ'ընենմ այն խնդիրը, որ, կարծեմ,
չեն աշխատել հաղորդելու այդ մարդիկներին
նոցա խոստովանահայրերը և նոցա սուրբինի
արքեպիսկոպոսները. Ըստմեն, որ պապը—նը-
կատեցէք այդ—Յիսուսի Քրիստոսի փոխա-
նորդ է, և Պետրոսի յաջորդ է, եկեղեցու գը-
լուխ է, հռօմէական հին եպիսկոպոսների յա-
ջորդ է. Լաւ շատ լաւ. Բայց ասացէք ինձ, —
Քրիստոս Թագաւոր էր. Քրիստոս ունէր աշ-
խարհական իշխանութիւն. Ոչ. Սիւսի Քրիս-
տոս աւանդեց իւր փոխանորդին արքայական
Թագը. (Մբոսխոսման) Ոչ. Ուրեմն, եթէ
պապը իրօք փոխանորդ է Քրիստոսի, — նա չէ
կարող Թագաւոր լինել. (Օ՜ ա փ ա հ ա ղ ու
թ իւ ռ ն ն է ը):

«Իսկ սուրբն Պետրոս. Թագաւոր էր նա.
Ոչ. Սուրբն Պետրոս. . . . Ոչ, նա ձկնորս
էր, սիրելիներ, ապրումէր իբրև ձկնորս և
փոխձանեցաւ իբրև ձկնորս: Բայց փոխանակ
միայն ձուկն բռնելու, նա օգնումէր Փրկչին
մարդկային հոգիները որսալու. . . . Բայց
նա ոչ երբէք էր Թագաւոր. Ուստի, եթէ
պապը արդարև Ս. Պետրոսի յաջորդ է, ապա
ուրեմն և չպիտի Թագաւոր լինի:

«Պաւղոս, հռօմէական եկեղեցու բուն
հիմնադիրը, քրիստոնեութեան ճշմարիտ հիմ-
նարկուն. Իտալիաւմ, Պաւղոսը Թագաւոր
չէր և կոչումէր իւրան սուրբեալների ըս-
պասաւոր, Ուստի և պապը, եթէ նա եկե-
ղեցու գըլուխ է, չէ կարող և բնաւ չպիտի
Թագաւոր կոչվի:

«Հռօմի առաջին եպիսկոպոսները մինչև
Սիւրվեսարը, մինչև անգամ ց'իլլէբրանդ—
Վրիգորիս VII աշխարհական իշխաններ չէին,
Թագաւորներ չէին. Ըստ սուրբն պապը, —
եթէ նա կամենումէ նոցա ճշմարիտ յաջորդը

լինել, ինչպէս կարող է աշխարհական իշխանութիւնն ունենալ.

«Եւ այսպէս պատը ի պատիւ իւր սարսառորութեան, ի պատիւ իւր սրբազան տափանի, յանուն քրիստոնէութեան, եկեղեցու, կրօնի, ի պատիւ հաւատի և աւետարանի, ի պատիւ Քրիստոսի Բոտուծու, չէ կարող այլ ևս, չպիտի այսուհետեւ և լինելու չէ առաւել ևս թագաւոր. Եւ երբ մենք կոչեցանք նորա աշխարհական իշխանութիւնը, այն օրը միայն կտանք մեր կրօնին Իտալիաում այն պայծառ և լուսաւոյն պատկը, որին նա կարող է սպասել միայն Իտալիայի ազատութենից.

«Իայց պատը կամենում է թագաւոր լինել Եւ պաշտպաններ ունէ, որոնք կամենում են, որ սա թագաւոր մնա Իայց մենք չենք կամենում այդ բանը (էր. կարատեւ ծափահարութիւններ). Եւ որովհետեւ նա չէ կարող թագաւոր մնալ, ուրեմն կարելի է գտնել և մի հնար, որով նա ստիպվէր աթոռը Վիկտոր — Իմանուէլին թողնել. Եւ երբ Վիկտոր — Իմանուէլը կը բաղձէ Կապիտոլեան բարձրութիւնների վերա, և երբ Իտալիան կհաւաքվի նորա շուրջ, այն ժամանակ կարգարտնա մեծին Սաբաթի վերին խօսքը, որ ասաց — «Թէ քանի որ Իտալիաում լինելու են պապեր, նա երբեք չի միաւորվի իսկ այն օրը, երբ պատը կհրաժարվի խորան թագաւոր լինելուց. Իտալիան կը գտնուի մի մեծ աղբ, — նա կգոյանա» (Օւստիւսարութիւններ).

Ճառի վերջում քարոզիչը ցոյց է տալիս այն միջոցները, որով կարող է «գոյանալ» Իտալիան. Եւն միջոցներն են, կանայք, օրադիրներ, հոգևորականներ.

«Կանայք. դոյա մտնին ես կիսունմ միւս անգամ. Իսկ այժմ կասեմ միայն մի քանի խօսք. Երբ մեր Իտալուհիներ իւրանց արխարտութեամբ կհաւստարվին Սպարապի կանանց, մենք կուենենանք աղգ. Վրոթքը, որ մեր մայրերը քրթմնջում են լատիներէն և որ ոչ նոքա կը հասկանան, և ոչ մենք, — ինչին է պէտք այդ աղոթքը. Եւդ ոչ ապաքէն կորուստ է ժամանակի և աշխատանքի. Պաւղոս առաքեալը միթէ չտասց, որ անձանթ և անհասկանալի լեզուով աղօթելով, — չէ թէ իզուր կորցնու մենք ժամանակը, այլև Բոտուծուն ևս չենք պաշտում. Բռաւել լաւ է, հարկւր անգամ լաւ, պարզապէս, իտալերէն ասել մի անգամ — «Padre nostro che sei in cieli», (Հայր մեր, որ յերկինս ես), քան թէ 150 անգամ

ձեր տէրոյորմեաների վերա թոթովել «Ave Maria», այսինքն 150 հատ բոլորովն անպիտան բան իւրաքանչիւր օր. Սեր երիտասարդներին այժմ առաւել լաւ է առնելն հըրացան և գնալն հայրենիքը, պաշտպանելու, քան թէ սպասաւորել մէստի (պատարագի) ժամանակ. Սայրեր. Դուք կպսակէք և կզարդարէք ձեզ, չէ թէ ձեր որդիներին խալովիւ և կեղծաւոր բարեպաշտ շինելով, այլ այն ժամանակ, երբ կկարողանաք տեսլ, — թէ իմ որդին օգնումէր Իտալիայի վերածննդին. (Սաստիկ ծափահարութիւններ).

«Սայրեր. Եւս աղգի ծափահարութիւններ թող իրախոյս տան ձեզ այսուհետեւ — ոչ թէ եկեղեցական դպիրներ պատրաստելու, այլ զինակիր և հայրենասէր զաւակներ օրերն դէլու. Եկցէ ուրեմն առաքինի մայր — Իտալուհին. (Նոր ծափահարութիւններ).

«Օրագիրներ. Դոքա շատ են Եւսպոլում, իսկ Եւսպոլը առաջինն է Իտալիաում իւր հանձարի, փիլիսոփայութեան և պօղիւտի գանձերով. Օրագիրներ պիտի գործածեն այդ գեղեցիկ զէնքերը յօգուտ հայրենիքի. Իմբադրօններ. Չեր կոչումը մեծ է, աղնիւ և վերամբարձ. Կատարեցէք նորան, որպէս աղգային սրբութիւն մի. Թուղէք նախտոնիք, զըսարտանք, որով օտարութիւն օրագիրները իւրաքանչիւր օր այնպէս աշխարհում են իւրանց. . . . Զօժարեցէք այսուհետեւ յաւիտեանս նվիրել ձեզ աղգի կրթութեանը, լուսաւորութեանը, խելամուտութեանը, յանուն իտալական աղգայնութեան, իտալական միութեան, յանուն Իտալիայի յոյսերի, նորա ապագայի, նորա թագի.

«Հոգևորականներ. . . . Եւժմ մի խօսք, վասն զի ես վերստին կգառնամ գէղի նոյա. . . . Եւժմ կասեմ միայն, — գոհ եմ Բոտուծուց, որ նոյա թվում գտնվեցաւ. Եւսպոլում բարի հայրենասէրներ, թէպէտ ճշմարիտ անելով, դոքա չեն գոյացնում մի մեծ մասն. . . . Եւսպոլեան կղերի բաղմութիւնը, կամ իւր շահի, կեղծաւոր բարեպաշտութեան, ագահութեան պատճառով, կամ թէ չհասկանալով խորան իւր խորհուրդը — խտրական միութեան թշնամի հանդիսացաւ.

Ս'նայածը Գալ անգամ

ՄԱՌՅ Ս. ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԵՆԲԸ

Հատ առիթ ունեցած ենք Մշտ Ս. Կա-

դասերի վանուց համար խօսելու, և քիչ ան-
գամ Ս. Առաքելոց վանուց վրայ անհարկու-
թիւն ըրած ենք: Այս անգամ սոյն վանուց
նորընտիր վանահայր Արժանապատիւ Յովհան-
նէս վարդապետը, որ անցին և բարեջան բը-
նաւորութեան տէր անձ մ'է, Կ. Պօլիս ե-
կած է Խրիմեան Գեր. Հօր յանձնարարակա-
նովը, որպէս զի Ս. Առաքելոց վանուց նա-
խորդ վանահայր Բագրատունի Սկրտիչ վար-
դապետին օրով 16 հազար հինգ հարիւր զու-
րուշի մօտ եղած պարտուց նպաստմը գըտնե-
լով, այս հոգակաւոր վանուց տրտեղն ու կա-
ռաւանները՝ որ ծանր տոկոսով պարտուց հա-
մար գրաւ դրուած են այլազգի պարտատեարց
ձեռքը, ազատելով, վանուց բարեկարգու-
թեանը և վարժարանի մը հիմնարկութեանը
ձեռնարկէ: Վճարողաբար Յովհաննէս վար-
դապետը իր յուսացած օգնուիլը, Կ. Պօլիս չը-
գտնելով կը պատրաստուի շուտով իր հայրենիքը
վերադառնալ, և հոն դարման մը գտնել, միան-
գամայն Պօլսոյ ազգասիրաց օգնութիւնը մեր կամ
ուրիշէ միջոցաւ վայելելու յուսով: Յովհան-
նէս վարդապետին շուտով վերադառնալու
մասին խորհրդատուներէն մէկն ալ մենք ենք.
վասն զի յայտնի կը տեսնենք որ անոր ի վանուց
բացակայութիւնը աւելի մեծ վտանգ է. և ի-
րեն համար ալ ժամանակի կորուստ. Ս. Առա-
քելոց վանուց օգնութեան բարեյօժար ան-
ձանց նպաստները ժողովելու համար իր ներկա-
յութեանը և անով զանազան ծախքեր ընելու
պէտք չկայ: Կը յուսանք որ Յովհաննէս վար-
դապետը Սուշ վերադառնալուն պէս, առա-
ջին գործը կ'ըլլայ Ս. Առաքելոց վանուց մեջ
վարժարանի մը հաստատութիւնը, և զանազան
բարեկարգութիւններ. որով հասարակաց վար-
կին ու համարումը՝ ստանալով, նպաստաւոր-
ութիւն շնորհն ալ կ'ըստանայ:

Հոս կը հրատարակենք նախորդ վանահօր
ստորագրութեամբը վաւերացած պարտուց
ցուցակը. որմէ կ'երևի թէ նոյն վանահայրը
ամենեւին արդիւնք մը չունենալով, վանքին ար-
դիւններն ալ ուտելէն վերջը, փնջպէս օյսջափ
գումար մը պարտք թողուցեր է վանքին վրայ,
այլազգիներէ փոխառութեամբ, ծանր տոկո-
սով, և վանքին կարուածներն ալ գրաւ թողե-
լով:

Այս է Առաքելոց վանից հին և նոր տալիք,
պարտք:

Զուրուշ

4900 Խզուրցի Ապտուլային

1600 Մուշի Սիւլէյման աղային

400 Կրկին Սիւլէյման աղային

500 Արղայ (Եշիտ աղային

2600 Վարդան աղային

10000

250 Համօին վանքի թէշիրաթ սանաթով

1200 Ալմանցի Չօմային, մուխաթայ ա-
ռինք սանաթով

500 Փախի Տահարին, որ ղձին առինք
տուլինք Հաւար աղային

300 Ալիզանանայ Կրպային կորեկի գին

180 Արապոյ Խաչային մամի գին

600 Բերտակոյ գիւղի թէշիրաթ

100 Նալպանդ Յովսէփին

600 Կօշկակար Կարապետին

13730

900 Նաղըր Սիմօնին աշխայի ծախս

780 Տէր զարբարիային սանաթով

100 Խաթըրձի Բթթինին

280 Հաճի Իկիթին առինք տուլինք թէ-
շիր

300 Խասգիւղի Ամրոյ պոտէին

300 Հաճի Սարգսին սանաթով

40 Թէրղի Նաղարէթին

16430

Տասն և վեց հազար չորս հարիւր երեսուն
զուրուշ ամբողջ գումարն է. վերոյիշեալ գու-
մարն իմ ձեռամբն եղած Առաքելոց վանից
պարտքն է. ասկէ աւելի պակաս տալիք չունի,
թէոր ուրիշ տալիք ելնայ թէ վանքի կնքով և
թէ իմ կնքով երբէք ընդունելի չէ, այն իմ
անձնական տալիքս եթէ եղած լինի, վասն-
որոյ կուտամ կնքունակ անորագրութիւնս Մշ
ազգային ժողովոյն:

Սկիւղ Վարդապետ

Գրեմ

ՏՆՕՐԵՆ — ԽՍԲԵՅԻՐ

ՕՏԵՓԱՆ Գ. ԳՕԴ.ՈՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Ի ՏԳԱՐԱՅԻ ՅՈՎՀԱՆՆԵՐԻ ՍԽԷՆԵՏԻՍԵԱՆ